

אדום וישמעאל

בפרשות אלה, מתולדות ויעד וישלח, אנו דנים ביחסיהם של עשיו ויעקב, אדום וישראל, אך גם בתולדותיהם של ישמעאל ואדום וביחסי הנישואין ביניהם. עם השנים, אדום וישמעאל הפכו במסורת היהודית לייצוגים של הנצרות והאסלאם. בשורות הבאות רוצה אני לחזור לייצוגים אלה, ולדון ביחסים בין שלושת קדקודי המשולש שנוצר: ישראל, אדום וישמעאל. סכמה זאת תוכל לעזור לנו להבין את הרקע ההיסטורי והאידיאולוגי למציאות זמננו. לצורך זה מבקש אני להבדיל בין שני ממדים יסודיים ביחסים אלה.

הממד הראשון מתבטא בכתבי הקודש. הנצרות ביטלה את המצוות. כנגד העמדה הזאת קבע הרמב"ם את העיקר התשיעי ב"ג העיקרים: "ועליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע". הנצרות עשתה זאת תוך בניית כתבי-קודש משלה – "הברית החדשה", כקומה שנייה מעל לכתבי הקודש היהודיים, שהפכו ל"ברית הישנה". התורה בוטלה, אך נשמרה כפי שהיא, אמנם כהתגלות ראשונית ואף "פרימיטיבית", אך א-להית המתועדת בספר יהודי. הביטול שמר על המקורות, ומתוך כך נשמרה גם הבנה כלשהי של היהדות, אם כי היא סולפה פעמים רבות. קטעי יסוד פורשו כרומזים למשיח שבא. ואעפ"כ, המקורות הפכו לסוסים טרויאניים שהביאו אנשי דת נוצרים ליהדות. האסלאם בנה את עצמאותו בדרך שונה. הוא שאב רבות ממקורות היהדות, מקראיים וחז"ליים כאחד. גם מערכת המצוות השאירה את טביעת אצבעותיה עליה. למרות זאת, הקוראן מוצג כספר עצמאי לחלוטין. הקשר אל המקור היהודי נותק, הוכחש ונעלם. הוכחש, כאשר בעקבות הפולמוס הבינדתי, הוצגו הספרים היהודיים כמזויפים, לפעמים תוך הצבעה על האחראי – כביכול – עזרא הסופר, ששינה טקסטים קוראנים מקוריים ויצר מקרא חדש. ואכן, העיקר השמיני של הרמב"ם קובע (בין היתר) שזאת התורה הנמצאת בידינו היא התורה שנתנה למשה.

להבדל הזה בין אדום וישמעאל יש השלכות פוליטיות חשובות. תנועה נוצרית פונדמנטליסטית המזדהה עם הציונות היא כמעט מתבקשת מאליה, והיא אכן קיימת. לא כך באסלאם, שמחק מתודעתה כל רמז ל"אמהות" המסורת היהודית ממנה ינקה. מכאן, יכולת השכנוע העצמי המאפשר לטעון שאף פעם לא היה בהר הבית בית מקדש יהודי. מכאן גם אי האפשרות להבין את היחס היהודי לארץ ישראל, קל וחומר השיבה לארץ, וזאת על אף הרמזים השונים על קשר זה ברבדים הראשונים של הספרות המוסלמית.

הממד השני - הוא תיאולוגי, במרכזו דמות הא-להים. כאן האיסלאם קרוב יותר ליהדות מאשר הנצרות. אמונת השילוש ותורת האנקרנציה – האל הנעשה בשר ומת, יוצרות תהומות של ריחוק. ההבדל בין אדום וישמעאל בא לידי ביטוי בולט באומנות, בייצוגי הא-להות הנפוצים בנצרות ומורחקים באסלאם. והנה, האמנות אשר ציירה את אל הרחמים המתייסר על הצלב, כדי שבמותו יכפר על האנושות, הפכה רקע אמנותי ותיאטרלי, לרצח ולעינויים של מה שהם כינו, רוצחי האל. התוכנית האלוהית של הגאולה הפכה להיות מעשי שטן ממנו יש לנקום.

כמובן שהקרבה התיאולוגית בין ישראל לישמעאל, לא הייתה שלמה. השוני החשוב ביותר נעוץ לדעתי, בעיקרון חופש הבחירה. בהלכות תשובה (ה, ב) כותב הרמב"ם: "אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טיפשי אומות העולם, ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן". לפנינו חידוד רמב"ם מופלא המשחק בין המילים: טפש וגולם. גולם בעברית המשנאית הוא כלי שלא נגמר עיבודו, כגולם הזואולוגי שבין הזחל לחרק. המאמינים – בהשפעת האסלאם – שהכל כתוב ושהרשות לא נתונה, הם גולמי בני ישראל, יהודים שלא התפתחו מספיק כדי להבין נכונה את אמונת ישראל. טיפשי אומות העולם, אינם גלמים, הם מבינים יפה את עקרונות דתם הטוענת שהכל נגזר עלינו למעלה. ועתה שוב פרדוס. בעוד שאין לאדם כלל חרות, לאל יש חרות מוחלטת, אפילו מחובות המוסר ומהבטחותיו הוא. מעתה לא יוכל אברהם, אבי המאמינים לומר (בראשית יח, כה): "חֲלָלָה לְךָ... לְהַמִּית צָדִיק עִם רָשָׁע... הַשֵּׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" ולא יוכל האדם לברך את ברכת הברית הראשונה שבין הקב"ה לאדם: "זֹכֶר הַבְּרִית וְנֶאֱמַן בְּבְרִיתוֹ וְקִים בְּמִצְוֹתָיו". מכלול הרעיונות הללו, עלול לפעמים להשפיע קשות על ההיסטוריה. אבדה מצווה היסודית: 'והלכת בדרכיו', מה הוא רחום אף אתה רחום. ואף הוא. מחויב למשפט צדק, כאשר הוא שולח בני אדם לגיהנום. ואכן, לפי תורת הסוד על גווייה, א-להי ישראל התחיל את הבריאה בעיקרון מוסרי: 'צמצום', לתת מקום לאחר, למי שאינו אני, כי "עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה". והמצווה הנולדת מכך היא כמובן: מה שם צמצום, גם כאן צמצום.

חסר לנו הצלע השלישית, המתאר את היחסים שבין אדום וישמעאל. שניהם האמינו כי הניצחון במלחמה והשלטון על העולם, הם אשר יוכיחו שאלוהיהם לצדם. הם הגיעו למעין תיקו היסטורי. על רקע זה כתב רבי יהודה הלוי את 'ספר הכוזרי' הנקרא במקורו "הספר להגנת הדת המושפלת והבזויה", מושפלת ובזויה כי אין בידיה כוח ועוצמה. אולם את העיקרון התיאולוגי הזה יש לעקור מהשורש, כפי שעשה ר' יהודה הלוי בתשובה מופלאה. לפנינו שני מועמדים לכיבוש העולם, שהגיעו למעין תיקו, דבר המבטל את טענות כל אחד מהם. אין ספק שהאמונה הדתית בקדושת הניצחון, היא הרגשתם של המאמינים בג'יהאד, והיא פועמת עדיין ב'מלחמת הציביליזציות'. מי שמנסה לחזור ולבנות מגדל בבל של שלטון

עולמי, חייב היום להיזקק לעזרת דור המבול האטומי. אכן, יכולה היום ציביליזציה לנצח, או אז היא תשלוט על כל העולם, עולם שכולו חרב.

ולמערב, יורשו של אדום, טוב לו בחייו הנוחים ובטלפונים החכמים שלו. האל הנוצרי מת בהופעתו הראשונה, כדי לשחרר את האדם מהמצוות היהודיות שהוטלו עליו. 'אלוהים מת' כאמרתו של ניטצ'ה. בעצם "הוא חזר ומת שוב". הגענו לסוף ההיסטוריה, עכשיו מותר להינות מהכל, בשלום. ישמעאל חושב אחרת. חזר אלינו גם אל אחר, עברו – הכל או לא כלום. התיקו ההיסטורי הוא חרפה. אל זה זקוק שהאדם יגאל אותו, בהראותו את כוחו, כפי שעשה נביאו בשנים הראשונות לתולדות האסלאם. ואולי, דרך אחרת אינה לפי כבודו. הגאולה תבוא לא דרך הצמצום, אלא דווקא דרך הסייף. אגב, לפי הלכותיהם של חכמי האל האחר, יוצאים ידי חובה גם בסכין - הסייף של העניים. ולחייליו האוחזים בסייף, הוא ייתן את העולם-הבא, שהוא בעצם העולם-הזה של המערב... והוא הלוא מקיים את הבטחותיו.